

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורכים: איתמר רדאי ואריק רודניצקי

גיליון מס' 1, יוני 2014

תוכן העניינים

2	דבר העורכים
3	איאד זחאלקה / התפתחות ההלכה המוסלמית הלוקאלית בישראל
3	בתי הדין השרעיים
4	פסיקת ההלכה בתנועה האסלאמית הדרומית
4	פסיקת ההלכה בתנועה האסלאמית הצפונית
4	פסיקת ההלכה במסדר הצופי "אל-קאסמי אל-ח'לותיה"
5	סיכום
6	יוסרי ח'יזראן / הנוצרים בישראל והאביב הערבי: מערביות להתבדלות?
6	מבוא היסטורי
7	האביב הערבי
7	הנוצרים
8	ההתגייסות לצה"ל והשלכותיה
9	סיכום
10	בריאן מיקוליצקי / מבט לתקשורת האלקטרונית
10	תגובות על התכנית לחילופי שטחים
11	מדינה דו לאומית
13	הערבים הנוצרים בישראל

דבר העורכים

אנו שמחים לפרסם את הגיליון הראשון של **בֵּיאַן** – רבעון לענייני החברה הערבית בישראל היוצא לאור מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, הפועלת במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב. תכנית קונרד אדנאואר הוקמה בשנת 2004 על-ידי מרכז משה דיין וקרן קונרד אדנאואר מגרמניה, והיא מהווה המשך והרחבה של "התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל", שהוקמה בשנת 1996 באוניברסיטת תל אביב על-ידי שני הגופים הללו. ייעודה של תכנית קונרד אדנאואר הוא להעמיק את הידע וההבנה של היחסים בין היהודים לערבים במדינת ישראל. אחת הדרכים שבאמצעותן מבקשת התכנית להשיג יעד זה הוא לתת במה למחקרים מקוריים העוסקים בעניינים אקטואליים אשר עומדים במוקד סדר היום של הציבור הערבי בישראל מבחינה פוליטית-לאומית, חברתית ודתית, וכן בעניינים הנוגעים למהות היחסים שבין היהודים לערבים במדינה.

שמו של הרבעון, **בֵּיאַן** (بيان), "גילוי דעת", או "הצהרה" (ערבית), מעיד על כוונה זו. באמצעות רבעון זה אנו מבקשים לתת במה למאמרים המהווים גילוי דעת בעניינים אקטואליים הנוגעים לחברה הערבית בישראל ולהגישם לקהל קוראינו במתכונת אקדמית, תמציתית ונוחה לקריאה. בכך אנו מקווים להעשיר את הידע של הציבור הרחב, ולחשוף אותו לענייני השעה בחברה הערבית אשר אליהם הוא אינו נחשף בדרך כלל (לפחות לא באופן מעמיק).

הגיליון שלפנינו כולל שני מאמרים. המאמר הראשון, פרי עטו של איאד זחאלקה, עוסק בהתפתחות הלכה מוסלמית לוקאלית עבור הקהילה המוסלמית בישראל. המאמר השני, שנכתב בידי יוסרי חיזראן, דן בהשפעות "האביב הערבי" על הערבים הנוצרים בישראל.

חותם את הגיליון המדור "מבט לתקשורת האלקטרונית", אותו ערך בריאן מיקוליצקי. המדור כולל מבחר ידיעות שהתפרסמו בתקשורת הערבית בישראל.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי:

ד"ר איתמר רדאי (מנהל אקדמי)

טלפון 03-6406438

פקס 03-6406046

דוא"ל itamar.radai@nyu.edu

אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)

טלפון 03-6409991

דוא"ל arabpol@post.tau.ac.il

- אתר האינטרנט של מרכז משה דיין: www.dayan.org

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2014. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

מאמרי העמדה משקפים את דעת כותביהם בלבד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

העורכים

איאד זחאלקה / התפתחות ההלכה המוסלמית הלוקאלית בישראל

רוב המוסלמים החיים בישראל הם סונים הנוטים לאסכולה השאפעיית, למעט בערים שבהן רווחת האסכולה החנפית. אסכולה זו היא הנוהגת בבתי הדין השרעיים בישראל על פי הוראת הסולטאן העות'מאני בשעתו, והיא אף נעשתה לחלק מהחקיקה העות'מאנית אשר נקלטה במשפט המנדטורי ולאחר מכן במשפט הישראלי. מאז הקמת מדינת ישראל לא התגבשה בקרב המוסלמים בישראל תודעה דתית מוסלמית אחידה ולא התגבש נוהג דתי על פי אסכולה הלכתית אחת באופן מודע ועקיב, וזאת למרות השתייכותם לכאורה של מוסלמים אלה לאסכולה השאפעיית או החנפית. התפיסות הדתיות של המוסלמים התקבלו כמסורת העוברת מדור לדור על פי השכלתו הדתית של כל דור, וההלכה המוסלמית בארץ לא התפתחה זה עשרות שנים.

מצב זה נוצר מסיבות שונות: יציאת האליטה הדתית מהארץ בעקבות אירועי מלחמת 1948, ניתוק המוסלמים בישראל מסביבתם האסלאמית, היעדר גישה לפוסקי הלכה במדינות אסלאמיות, היעדר אפשרות ללמוד במוסדות ללימודי דת האסלאם במדינות מוסלמיות, היעדר מוסדות ללימודי דת האסלאם בארץ והיעדר בעלי השכלה דתית גבוהה. יש הטוענים כי ההלכה המוסלמית בישראל לא התפתחה גם משום שחלקים בציבור המוסלמי קיבלו על עצמם את המופתי של ירושלים כסמכות לפסיקת הלכה, כגון התנועה האסלאמית הדרומית. מחמת כל אלה לא התאפשר לדור הצעיר ללמוד את דת האסלאם בארץ ובה בעת נמנעה התפתחותה של ההלכה המוסלמית.

ההתעוררות הדתית בקרב המיעוט המוסלמי בישראל התעצמה לקראת סוף שנות השמונים של המאה העשרים, עם הצלחתה של התנועה האסלאמית בבחירות המוניציפאליות. דווקא היעדרה של תפיסה דתית אחידה מגובשת עד אז הוא שאפשר לציבור לנקוט גמישות דתית ולקבל את השוני בגישות ובתפיסות של הגורמים השונים הפעילים בו, למשל מחויבות בתי הדין השרעיים לפסוק לפי האסכולה החנפית. משום כך יכול ציבור זה לקבל כל חידוש בהלכה ובדין השרעי בלא להסתייג ממנו, בייחוד בפסיקתם של בתי הדין השרעיים.

בתי הדין השרעיים

בתחילת שנות התשעים של המאה העשרים החל תהליך של רפורמה וחידוש הדינים הנוהגים בבתי הדין השרעיים בארץ מתוך רצון להתמודד עם האתגרים העומדים בפני הציבור המוסלמי במדינה. הרפורמה והחידושים בדינים השרעיים הקיפו את כל העניינים שבסמכותם של בתי הדין השרעיים, בעיקר ענייני המעמד האישי וההקדשים. החידוש נעשה בדרך של **אג'טהאד** סלקטיבי מעתיק, דהיינו אימוץ הלכות מאסכולות אחרות ומחכמי הלכה אחרים והתאמתן לצורכי החברה המוסלמית בישראל ולתנאיה. החידושים והשינויים נעשים בהתאם לעקרונות ההלכה המוסלמית וכלליה ובלי לחרוג מ**מצול אל-פקה** (יסודות ההלכה) של המשפט המוסלמי.

הרפורמה התבצעה הלכה למעשה באמצעות שני כלים עיקריים: (1) המנשרים המשפטיים שהוצאו בהסכמת חבר הקאדים ואשר נועדו להציג עמדה הלכתית בסוגיות ציבוריות כדי לשנות את הדין בסוגיה ספציפית; (2) פסקי הדין של בתי הדין לערעורים שהוענק להם מעמד של תקדים מחייב שעל בתי הדין האזוריים לפסוק לפיו. למעשה, רפורמה זו אינה חורגת מההלכה המוסלמית הקלסית, אולם בחידוש בפסיקות בתי הדין השרעיים יש משום שינוי לעומת ההלכות אשר נהגו קודם לכן בבתי הדין השרעיים בישראל והנוגעות לעניינים מקומיים.

בתי הדין הפגינו יצירתיות גם בהתמודדות עם המשפט הישראלי. הם ביססו מדיניות משפטית מתגוננת, שמחד גיסא מתעלמת מכל נורמה משפטית הסותרת את דת האסלאם, ומאידך גיסא מקבלת כל נורמה משפטית הקיימת במובנה ובמשמעותה בדת האסלאם. בתי הדין קיבלו נורמות אלה ומילאו אותן בתכנים אסלאמיים וכך קיימו את הוראות המשפט של המדינה בלא לחרוג מההלכה המוסלמית. התפתחות ההלכה בעקבות הרפורמה השפיעה על הגורמים האסלאמיים האחרים ועל המתודולוגיה של עמדותיהם ההלכתיות. הם הגורם הדתי המקובל על כל זרמי החברה המוסלמית בישראל והם זוכים לתמיכה מכל גוני הקשת הדתית והאזרחית.

פסיקת ההלכה בתנועה האסלאמית הדרומית

בעקבות הפיצול בתנועה האסלאמית שחל בשנת 1996 המשיכו מרבית מייסדי התנועה לעמוד בראש הפלג הדרומי של התנועה. התנועה לא התעמקה בנושאים הלכתיים ולא השקיעה משאבים וכוחות בתחום זה. בשנת 2001 היא הקימה בטירה את מכללת "אל-חואר" ללימודי דת האסלאם (פעילותה עדיין איננה נרחבת) ומינתה ועדה לפסיקת הלכה, המתכנסת על פי הצורך, ואין בה חברים פעילים וקבועים.

כעיקרון התנועה אינה מחויבת לאסכולה אחת; היא מקבלת את המורשת ההלכתית של כל ארבע האסכולות ומעדיפה הלכה אחת על פני אחרת לפי מידת הלימותה לתנאי המוסלמים בארץ, תוך הדגשת עקרון ההקלה (אל-תיסיר), בשל הנסיבות המיוחדות של חיי המיעוט המוסלמי בישראל. התנועה מאמצת את הדוקטרינה הוּנְסִיית, "האמצעית". היא רואה במוסלמים בישראל מיעוט יליד שחווה אירועים קשים, שבעטיים נגרם לו סבל רב והוא הפך מרוב למיעוט בארצו. מצב זה מחייב גזירת הלכה מיוחדת בעבורו שתאזן בין כל היבטי חייו. המתודולוגיה של התנועה משתמשת במנגנונים המתחשבים בתנאים הייחודיים של המקום והזמן של כל מיעוט מוסלמי, ובכלל זה המיעוט המוסלמי בארץ.

בוועידתה השש-עשרה, שנערכה ב-28 בדצמבר 2013 בעיר טירה, שינתה התנועה האסלאמית הדרומית את עמדתה המקבלת את הסמכות של המופתי בירושלים. אנשי התנועה החליטו להקים אגף **לפקה** (הלכה) ולפסיקת הלכה וכן לתיעוד ההלכות הנפסקות. האגף יעסוק בפיתוח ההלכה בעבור המוסלמים בארץ ויפסוק הלכות המתחשבות בנסיבותיהם הייחודיות.

פסיקת ההלכה בתנועה האסלאמית הצפונית

התנועה האסלאמית הצפונית הקימה את מכללת "אל-דַעְנָה ואל-עלוס אל-אסלאמיה" באום אל-פחם. המכללה זכתה להכרה כמוסד אקדמי מצד מוסדות אקדמיים בעולם הערבי והאסלאמי אך לא מצד המועצה להשכלה גבוהה בישראל. בוגרי המכללה השפיעו על הציבור בזכות היותם מלומדים ובקיאים בדת האסלאם, וכך הצליחה התנועה הצפונית להפוך לגורם מרכזי בתחום ידע הדת ונעשתה לכתובת לפניות הציבור בתחום זה. בשנת 1996 הקימה התנועה ועדה לפסיקת הלכה, ובשנת 2002 מיסדה את תחום הפסיקה והקימה את המועצה האסלאמית לפסיקת הלכה, "אל-מג'לס אל-אסלאמי לל-אפתאא".

התנועה הצהירה כי המועצה הוקמה משום שיש לקיים את הדרישה הדתית הגורסת כי בכל ציבור מוסלמי יהיו מלומדי הלכה שיפסקו בעבורו וכך יושם קץ לזלזול מצדם של המשטים בהלכה המוסלמית. המועצה נועדה גם לספק פתרונות הלכתיים דחופים במצבי חירום, כגון קבלת החלטה אם לנקוט הפסקת היריון. התנועה סבורה כי אין יחסי אמון בין המוסלמים בארץ לבין חכמי ההלכה בעולם האסלאמי, ולדעתה פסיקת ההלכה באמצעות שידורי לוויין אינה מספקת משום שחכמי ההלכה בעולם האסלאמי אינם בקיאים במאפיינים הייחודיים של חיי המוסלמים בארץ. התנועה סבורה כי פוסק ההלכה חייב להיות בקי במציאות של החברה, להבין את צרכיה ההכרחיים ולהבחין בין סוגיות שהן בגדר הכרח (**צ'רוּרָה**) לבין סוגיות שהן בבחינת קושי (**חרג**). עוד סבורה התנועה כי יש להגיע לאחדות דעים בקרב המוסלמים בארץ ביחס לסוגיות הלכתיות, בפרט המתחדשות. נדרש גם לקבוע את המועדים הדתיים ואת שיעורם של הסכומים המוקדשים למצוות דתיות. המועצה לפסיקת הלכה הוקמה גם כדי להשיב על השאלות העולות בוועדות ובמוסדות המקומיים, לרבות מוסדות התנועה האסלאמית, לשם התאמה מלאה של חיי היום-יום לדיני השריעה.

העשייה ההלכתית של התנועה האסלאמית הצפונית משקפת שמרנות כלפי חידושים בהלכה הדתית. אף על פי כן, אנשי התנועה מצהירים כי המוסלמים בישראל חיים בנסיבות ובתנאים ייחודיים השונים מאלה של המוסלמים בעולם האסלאמי ולכן יש לפסוק הלכות ההולמות את האתגרים הייחודיים העומדים בפניהם. עם זאת פסקי ההלכה משקפים מחויבות עמוקה למורשת ההלכתית והליכה מתמדת בעקבות איגודים אסלאמיים עולמיים לפסיקת הלכה בכל הקשור לסוגיות חדשות ומודרניות לצד חידושים מעטים.

פסיקת ההלכה במסדר הצופי "אל-קאסמי אל-ח'לותיה"

עד שנות השבעים של המאה העשרים פרח המסדר הצופי "אל-קאסמי אל-ח'לותיה"; מרבית האנשים באזורים שבהם פעל השתייכו אליו וראשי המסדר נחשבו לסמכות הדתית שיש לפנות

אליה בכל שאלה ועניין. מתחילת שנות השבעים, ובעקבות התחזקות הזרמים הפוליטיים האחרים – הלאומיים והאסלאמיים – ירד המסדר מגדולתו והתמעטו נאמניו ותומכיו בארץ. בשנת 1990 הקימו אנשי המסדר את מכללת השריעה ולימודי האסלאם בבאקה אל-עירביה ולאחר מכן שונה שמה ל"מכללת האקדמית אל-קאסמי". בשנת 1993 זכתה המכללה להכרה של המועצה להשכלה גבוהה בישראל והותר לה להעניק תארים אקדמיים בתחום ההוראה. המסדר הקים במסגרת המכללה מרכז לפסיקת הלכה, אך מרבית פסיקותיו לא תועדו. המסדר מתחשב בנסיבות הייחודיות של המוסלמים בארץ ופוסק הלכה הייחודית להם.

סיכום

לאחר קום מדינת ישראל לא התגבשה בקרב המוסלמים בישראל תודעה דתית ונוהג דתי על פי אסכולה הלכתית אחת למרות ההשתייכות לכאורה לאסכולה השאפעית או החנפית. ההתעוררות הדתית של בני המיעוט המוסלמי בישראל החלה רק כעבור שנים, והיא התעצמה רק לקראת סוף שנות השמונים של המאה העשרים, עם הצלחתה של התנועה האסלאמית בבחירות המוניציפאליות.

במשך עשרות שנים לא התפתחה ההלכה המוסלמית בארץ. הסיבות לכך רבות: עזיבת האליטה הדתית את הארץ בעקבות אירועי מלחמת 1948, ניתוק המוסלמים בישראל מסביבתם האסלאמית, היעדר גישה לפוסקי הלכה במדינות אסלאמיות, היעדר האפשרות ללמוד במוסדות ללימודי דת האסלאם במדינות מוסלמיות, היעדר מוסדות ללימודי דת האסלאם בארץ והיעדר בעלי השכלה דתית גבוהה. כל אלה לא אפשרו להלכה המוסלמית בישראל להתפתח. באותה תקופה התקבלו התפיסות הדתיות של המוסלמים בישראל כמסורת דתית העוברת מדור לדור על פי השכלתו הדתית של כל דור ועל פי תפיסתו.

בתחילת שנות התשעים חלה תפנית בולטת בעשייה הדתית ובתודעה הדתית של המוסלמים בארץ. לתפנית זו אחראים הגורמים הדתיים הפעילים בציבור זה – בתי הדין השרעיים, התנועה האסלאמית על שני פלגיה והמסדר הצופי "טריקת אל-קאסמי אל-ח'לותיה אל-ג'אמעה". בוגרי המכללות ללימודי השריעה החלו לעסוק בפיתוח ההלכה יחד עם הקאדים בבתי הדין השרעיים, והם הניעו תהליך של חידוש ופיתוח ההלכה המוסלמית בישראל.

למרות השוני בפרטים, כל הגורמים האסלאמיים הנזכרים מובילים לפיתוח הלכה מוסלמית מקומית, אם באופן מודע ואם באופן בלתי מודע. התפתחות זו של משפט מוסלמי לוקאלי איננה תופעה ייחודית למקרה הישראלי, והיא מקבילה למשפט המוסלמי שהתפתח במערב לאור דוקטרינת פקה אל-אקליאת (הלכה למיעוטים), כל מקרה לפי תנאיו ונסיבותיו.

יוסרי ח'יזראן / הנוצרים בישראל והאביב הערבי: מערביות להתבדלות?

הנוצרים במזרח התיכון המודרני היו מאז ומעולם קבוצת מיעוט הטרוגנית לא רק מבחינה תאולוגית-דתית, אלא גם מבחינת האוריינטציות האידיאולוגיות שאימצה האליטה האינטלקטואלית והפוליטית שלהם. על אף ההטרוגניות שאפיינה את קהילות הנוצרים הערבים, ניתן להצביע על שלושה מכנים משותפים אשר אפיינו את תולדות הנוצרים בעולם הערבי במאה החולפת. ראשית, משכילים ואינטלקטואלים נוצרים מילאו תפקיד מכונן בהפצת האידיאולוגיות המודרניות כגון לאומיות, חילוניות ומרקסיזם. לנוצרים אלה היה חלק מכריע בצמיחתה של התנועה הלאומית הלבנונית המתבדלת מהמרחב הערבי-אסלאמי והם אף הראשונים שהגו את הרעיונות המהפכניים של הפאן-ערביות והלאומיות הסורית. יתר על כן, היה להם חלק בלתי מבוטל בהקמת התנועה הלאומית המצרית בעידן הליברלי-מלוכני. שנית, משקלם הסגולי של הנוצרים בתנועות הלאומיות היה בולט במיוחד, ללא יחס לשיעורם באוכלוסייה. שלישית, האוכלוסייה הנוצרית הולכת ומדלדלת על רקע הגירה אינטנסיבית מארצות המזרח התיכון-הערבי, בייחוד משנות השבעים ואילך.

המגמה הכללית המאפיינת את הנוצרים בעולם הערבי היא דעיכה מתמדת במרחב הציבורי. מגמה זו תקפה במידה מסוימת גם לגבי הנוצרים בישראל.

מבוא היסטורי

בתקופת המנדט מילאו הנוצרים בארץ תפקיד בולט בתולדותיה של התנועה הלאומית הפלסטינית ולאחר קום המדינה בלט תפקידם בחברה הערבית. הם שימשו כדובריה של התנועה הלאומית הפלסטינית, קישרו בינה לבין שלטונות המנדט וייצגו את העמדה הערבית-הפלסטינית בפני ארצות המערב. קריסתה של החברה הפלסטינית-העירונית בעקבות מלחמת 1948 יצרה חלל מנהיגותי-חברתי שאפשר לנוצרים למלא תפקיד מרכזי בחיים הפוליטיים והציבוריים של המיעוט הערבי בישראל, בעיקר במסגרת המפלגה הקומוניסטית על גלגליה השונים. הדומיננטיות של הנוצרים בתחום הפוליטי החלה להתערער בשנות השמונים, לא רק בגלל הירידה החדה בשיעורם באוכלוסייה אלא גם בשל מכלול תהליכים באזור ובעולם ובראשם עלייתה של התנועה האסלאמית, צמיחתו של דור חדש של משכילים מוסלמים, התערעורת האיזון העדתי והסקטוריאלי בחברה הערבית והתפרקותה של ברית-המועצות ושקיעת הקומוניזם.¹ על אף זאת, הנוצרים שומרים על יתרון מובהק ביחס לסקטורים האחרים במגזר הערבי בתחום ההשכלה ובתחום הכלכלה. נוצרים מהגרים גם מישראל, אולם בהשוואה לארצות שמסביב אין מדובר בהגירה המונית; דלדול אוכלוסיית הנוצרים נובע בראש ובראשונה משיעור הילודה הנמוך בקרבם.

מנקודת מבט היסטורית-כוללנית ניתן למנות כמה גורמים מרכזיים אשר הביאו לידי דלדול ניכר של האוכלוסייה הנוצרית במזרח התיכון הערבי: כישלון המדיניות כלכלית-חברתית של המשטרים המהפכניים בעידן הפוסט-קולוניאלי, הדתת המרחב, מלחמת האזרחים השנייה בלבנון, פלישת ארצות-הברית לעיראק ופרוץ המהפכות של האביב הערבי. בניגוד לטענתו של המלומד האמריקני חיואן קול כי מספר הנוצרים במזרח התיכון הולך וגדל, המזרח התיכון הערבי הולך ומתרוקן מנוצרים. לטענתו של קול, מניין הנוצרים במזרח התיכון כיום עומד על 21 מיליון נפש, יותר מכלל מניין הנוצרים ביבשת אוסטרליה.² עם זאת, יש לשים לב כי אוכלוסיית הנוצרים במזרח התיכון כוללת לשיטתו של קול גם את הנוצרים של קרן אפריקה ושל אתיופיה!

¹ אורי שטנדל, **ערביי ישראל: בין פטיש לסדן** (ירושלים: אקדמון, 1992), עמ' 96–106.

² Juan Cole, "Christmas 2012: The Flowering of Middle Eastern Christianity and the Challenges it Faces," <http://www.loonwatch.com/2012/12/christmas-2012-the-flowering-of-middle-eastern-christianity-and-the-challenges-it-faces/>

האביב הערבי

האביב הערבי שפרץ בתוניסיה בסוף 2010 עורר ציפיות רבות בקרב המיעוט הערבי בישראל לא רק בשל נפילתם של משטרים פרו-מערביים; בני המיעוט חשו צפייה נואשת שנפילתם של משטרים אלה תביא לידי דמוקרטיזציה של מדינות ערב, דבר שעשוי להעניק עידוד מוראלי לשיח הערבי האנטי-ממסדי בישראל, אולם צפייה זו נכזבה בשל המשברים השלטוניים- הפוקדים את ארצות ערב. מהפכות האביב הערבי חשפו את עומק שבריריותה של החברה הערבית המודרנית, שהתגלתה במלוא מערומיה במלחמה העקובה מדם המתנהלת בסוריה. המהפכה בסוריה פילגה את החברה הערבית בישראל באופן דיכוטומי בין מחנה המזדהה עם המשטר לבין מחנה המזדהה עם המהפכה, אולם בעבור נוצרים רבים בישראל המחישה מהפכה זו ופרוץ מלחמת האזרחים העקובה מדם שבאה בעקבותיה את החולשה המבנית של המיעוט הנוצרי בעולם הערבי ואת תלותו בקיומו של שלטון ריכוזי חזק. קריסת השלטון המרכזי בעיראק בעקבות פלישת ארצות-הברית והאירועים בסוריה היו בעלי השפעה הרסנית על הנוצרים באותן שתי ארצות, והיא התבטאה בהגירתם ההמונית. גם נפילת משטרו של מובארכ במצרים בשנת 2011 הביאה לידי עלייה חסרת תקדים במעשי האלימות נגד הקופטים ונגד כנסיותיהם ברחבי מצרים.³ הנוצרים נעשו לקרבן קל של האנרכיה השלטונית ושל האלימות הפושה במרחב הערבי שמסביב לישראל. אמנם לא רק הנוצרים משלמים את המחיר של האנרכיה ושל האלימות, אולם הם מיעוט מבחינת מספרם ולכן תחושת הקרבת מועצמת בקרבם כקולקטיב. במובן זה אין ספק כי המהפכה בסוריה הייתה נקודת שבר מבחינתם של נוצרים רבים לא רק בישראל, אלא גם בלבנון.

הנוצרים

אין קבוצת מיעוט בחברה הערבית בישראל שהושפעה ממהפכות האביב הערבי כפי שהושפעה מהן הנוצרים בישראל. הדבר בא לידי ביטוי הן בדפוסי ההתנהגות הקולקטיביים והן בשיח הפוליטי. העלייה הניכרת במספר הצעירים הנוצרים המתגייסים לצה"ל משקפת ללא ספק את האפקט החשוב ביותר של האביב הערבי על הנוצרים בישראל. יתר על כן, האירועים בסוריה עוררו הרהורים פומביים הולכים וגוברים בדבר האוריינטציה הפוליטית-אידאולוגית שעל הנוצרים בישראל לאמץ הן ביחס למדינת ישראל והן ביחס למרחב הערבי. מאז פרוץ המהפכה בסוריה חל בקהילה הנוצרית בישראל תהליך של רוויזיה של הזהות הקולקטיבית והחלו להישמע קולות המתכחשים לזהותם הערבית של הנוצרים בישראל והמדגישים את הפרטיקולריזם הדתי-עדתי המבדיל אותם מסביבתם. בריאיון לערוץ הראשון של הטלוויזיה הישראלית הצהיר הכומר גבריאל נדאף, האב הרוחני של מפעל גיוס הנוצרים לצה"ל: "הנוצרים השורשים שלהם לא רק ערבים, וגם המדינה צריכה לדעת את זה, זה דבר היסטורי חשוב ביותר. הנוצרים פה במזרח התיכון השורשים שלהם יוונים, ארמנים, אשורים וגם לטינים".⁴ בשנת 2013, בנאומו לרגל חג המולד בטקס הוקרה לחיילים הנוצרים המשרתים בצה"ל, קרא הכומר נדאף לצעירים הנוצרים להתגייס לצה"ל ולשמור על המדינה, ואף הדגיש את אמונתו בשותפות הגורל בין "העדה הנוצרית" לבין העם היהודי ובשותפות הגורל בין המיעוט הנוצרי לבין המדינה היהודית.⁵ דבריו של הכומר נדאף על שותפות גורל זו מזכירים את ברית המיעוטים שגובשה בשנות החמישים כאופציה ראלית מבחינתה של ישראל וכמובן את השיח שעמד ביסוד מערכת היחסים שנקראה בין העדה הדרוזית לבין מדינת ישראל. פעילותו של הכומר נדאף למען גיוס הנוצרים בצה"ל אינה מתנהלת בחלל ריק; באוגוסט 2012 הוקם פורום גיוס העדה הנוצרית לצה"ל בראשותו של קצין צה"ל במילואים, שאדי חלול, תושב גוש חלב ובן למשפחה עקורה מבירעם. פורום זה חרט על דגלו מטרה מרכזית והיא לגייס את בני הדור הצעיר לשורות צה"ל. לפי הנתונים האחרונים, בשנת 2013 עלה מספר המתגייסים לצה"ל פי שלושה וכיום משרתים בצבא או בשירות לאומי קרוב ל-729 צעירים וצעירות מקרב העדה הנוצרית.⁶

³ לביב טה, "אנעכאסאת אל-תיראת אל-ערביה עלא אל-עלאקאת אל-אסלאמיה אל-מסיחיה". אל-לקא, גיליונות 3-2 (2013), עמ' 172.

⁴ כתבתו של אמנון בן ימין, "דילמת הגיוס של הנוצרים", הטלוויזיה הישראלית, הערוץ הראשון, תכנית מבט, 25 בדצמבר 2012.

⁵ שם.

⁶ שם. ראו גם: ג'קי חורי, "גיוס הנוצרים לצה"ל מאיים לפלג את החברה הערבית", הארץ, 9 בפברואר 2014.

ההתגייסות לצה"ל והשלכותיה

עלייה פתאומית זו במספר המתגייסים אינה מותירה מקום לספק כי הגורמים לכך הם מלחמת האזרחים בסוריה וההתנכלות הגוברת למיעוט הנוצרי שם. הכומר נדאף מאשר מסקנה זו באמרו: "בשום מדינה ממדינות ערב לא זוכים הנוצרים ליחס כמו כאן. נהפוך הוא, בכל אחת מהן הם נפגעים שוב ושוב מידי הרוב המוסלמי. רק בישראל זה לא קורה. אני חי במדינה הזאת ומכבד אותה כי היא שומרת עלינו. אין דמוקרטיה דומה בכל העולם הערבי".⁷

טיעון זה מתיישב עם השיח שמנהלים חוגים שלטוניים שונים בישראל, ולפיו לא זו בלבד שישראל היא הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון, היא אף אי של יציבות בים המהפכות השוטפות את מדינות ערב מסביב. הממשל הישראלי זיהה את הפוטנציאל הטמון בגיוס הנוצרים לאו דווקא כמקור להעמקת הפילוגים בחברה הערבית אלא כאמצעי לשיפור תדמיתה של ישראל, בעיקר בפני מעצמות המערב. באוקטובר 2012 נערך בנצרת עלית כנס ביוזמת אגף נוער וקהילה במשרד הביטחון ובשיתוף פעולה עם עיריית נצרת עלית. הכנס נועד לעודד גיוס צעירים נוצרים לצבא ולשירות הלאומי.⁸ כעבור שנה הורה ראש הממשלה בנימין נתניהו על הקמת פורום משותף לממשלה ולנציגי הנוצרים שיפעל לקידום גיוס נוצרים לצה"ל ולשילובם בחיי המדינה.⁹ העיתוי של הצעדים הללו אינו מותיר מקום לספק בדבר מידת השפעתו של השבר בסוריה על הנוצרים בישראל: מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה מסמנת בעיניהם של נוצרים רבים את קריסתה של המדינה הערבית החילונית ואת נפילתו של המעוז האחרון של המודל הפלורליסטי הערבי ואף של המעוז האחרון של הנצרות בעולם הערבי.¹⁰ יתר על כן, סוריה היא המדינה הערבית היחידה שלא ידעה הגירה המונית נרחבת של נוצרים בשנים האחרונות ואף לא מתיחות עדתית בין נוצרים למוסלמים; במידה רבה של צדק ניתן לומר כי הנוצרים בסוריה נהנו מחופש פולחן וממידה רבה של השתלבות בחיי המדינה והחברה. על כן, אין פלא כי מאז פרוץ המהפכות של האביב הערבי הלכו וגברו הקולות המתכחשים לזיקה הלאומית של הנוצרים לערביות.¹¹ קולות אלה מצאו אוזן קשבת בקרב הממסד: יו"ר הקואליציה, חבר הכנסת יריב לוין, פתח בפעילות נמרצת לשם חקיקה להבטחת ייצוג נפרד לנוצרים במשרדי הממשלה, בטענה כי הכללת הנוצרים תחת הקטגוריה של ערבים קיפחה את חלקם של הנוצרים לטובת המוסלמים, בייחוד במשרד החינוך.¹²

ההתגייסות לצה"ל מפלגת את הנוצרים בישראל פילוג חסר תקדים ומעמידה אותם בפני משבר פוליטי ובפני משבר זהות שלא ידעו כדוגמתם בעבר. המתנגדים לגיוס מזוהים לרוב עם מפלגות אנטי-ממסדיות כגון חד"ש ובל"ד. לדעתם, הגיוס מעיד על הישנות של מדיניות "הפרד ומשול" מצד המדינה, שתמיד עמדה ביסוד המדיניות של ישראל כלפי המיעוט הערבי ואף יושמה בהצלחה בקרב הדרוזים. על כן ההתגייסות לצה"ל היא חלק מניסיונות הישראל לזיחה והצינוניזציה שמובילה ישראל כדי להחליש את ההשתייכות הלאומית בקרב בני הדור הצעיר של החברה הערבית ולפלגה מתוכה לפי חתכים עדתיים או דתיים.¹³ אף על פי כן, שיח מתגונן זה המסתתר מאחורי ססמאות נבובות אינו יכול לבטל את חשיבותה המכרעת של הדינמיקה הפנימית המניעה מאות צעירים נוצרים להתגייס לצה"ל מרצונם. ההתגייסות מבטאת מגמה מובהקת של ניכור כלפי המרחב הערבי ואף חשש קמאי מפני ההשפעות של מהפכות האביב הערבי על המיעוטים הנוצרים. הנסיגה למסגרות של זהות עדתית או דתית בקרב הנוצרים עולה בקנה אחד עם מגמות ההדתה שהפכו לסימן ההיכר הבולט ביותר של הפוליטיקה הערבית-האזורית בשנים האחרונות.¹⁴ אין ספק כי נסיגה זו היא תגובת-נגד מצטברת לדעיכת מעמד הציבורי והפוליטי במרחב הערבי. בלבנון איבדו הנוצרים את מעמד הבכורה שהיה להם ושיעורם באוכלוסייה הצטמצם במידה רבה בעקבות מלחמת האזרחים השנייה. במצרים הנאצריסטית נעלמו הקופטים מהזירה הפוליטית בשל הלאומיות המהפכנית ובשל מדיניות ההלאמה, ובתקופתו של סאדאת החלה הגירה המונית בעקבות תהליכי האסלאמיזציה ששטפו את החברה המצרית. אמנם הנוצרים לא היו הקרבן

⁷ יאיר קראוס, "משבר הזהות של הערבים הנוצרים בישראל", **מעריב**, 29 בדצמבר 2013.

⁸ גיקי חורי, "כינוס משרד הביטחון לגיוס נוצרים עורר זעם בנצרת", **הארץ**, 31 באוקטובר 2012.

⁹ יהונתן ליס, "נתניהו הורה על הקמת פורום לקידום גיוס נוצרים לצה"ל ולשירות לאומי", **הארץ**, 5 באוגוסט 2013.

¹⁰ Rupert Shortt, "Christianophobia" (London: Civitas, Institute for the Study of Civil Society, 2012), p. viii.

¹¹ מאמרו של ג'וני מנצור, "אסראיל תסתגל מא יג'רי פי סוריא לתג'ניד אל-מסיחיין", 27 בפברואר 2014, <http://www.alarab.net/Article/595723>

¹² להרחבה על פעילותו ראו את האתר של ח"כ יריב לוין באתר הכנסת.

¹³ ראו: מראל קטינה, "דרוב אל-אלאם: מסיחיון לתג'ניד פי ג'יש אל-אחלאל", **אל-אח'באר**, גיליון 2240, 7 במרץ 2014; מחמד אל-עבד אללה, "תג'ניד אל-מסיחין אל-ערב: אל-תוקית ואל-אהדאף", **אל-אח'באר**, גיליון 2039, 2 בספטמבר 2013.

¹⁴ Asher Susser, *The Rise of Hamas in Palestine and the Crisis of Secularism in the Arab World* (Brandies University: Crown Center for Middle East Studies, 2010), p. 40.

היחיד של פלישת ארצות-הברית לעיראק ב-2003, אולם עד מהרה הם הפכו ליעד המועדף על הארגונים הג'האדיסטיים וכמיליון נוצרים עיראקים עזבו את מולדתם לאחר הפלישה. גורלם של הנוצרים בסוריה לא היה שונה מזה של אחיהם בעיראק: בעקבות המהפכה חלה הגירה המונית חסרת תקדים של נוצרים בפרק זמן של שלוש שנים.¹⁵

סיכום

המזרח התיכון הערבי הולך ומתרוקן מנוצרים ורבים מהם משוכנעים כי המשך קיומם באזור אינו מובטח ללא ברית עם גורם רב-עוצמה. כשם שחלקם הגדול של הנוצרים בלבנון כרתו ברית עם חזבאללה ועם משטר הבעת' הנלחם על קיומו, לפי אותו היגיון כוחני עוצמתה של ישראל ויציבותה הפנימית משמשות ערובה ממשית להמשך קיומם של הנוצרים בישראל. לפיכך על רקע זה יש לראות את ההתגייסות לצה"ל. אמנם התערערו האיזונים הבין-קהילתיים בתוך החברה הערבית והתנפלויות הדרוזים על שכניהם הנוצרים בעשורים האחרונים דחפו לא מעט נוצרים להתגייס לצה"ל מתוך מחשבה כי הדבר יחזק את מעמדם,¹⁶ אולם העלייה החדה במספר המתגייסים בשנה החולפת והקמת גופים קהילתיים-רשמיים הפועלים בריש גלי לקידום מגמה זו באה רק לאחר המהפכה בסוריה ופרוץ מלחמת האזרחים בה.

האביב הערבי עורר ציפיות רבות כי יחולו תהליכי דמוקרטיזציה וליברלזציה של המרחב הערבי, אך עד מועד כתיבת שורות אלה לא זו בלבד שהוא גרם להתמוטטותם של משטרים, הוא אף הביא לידי נפילתן של מדינות. התמורות האנרכיסטיות והאסלאמיסטיות שהולידו המהפכות של האביב הערבי העמיקו את תחושות ההדרה והניכור בקרב הנוצרים ועוררו שאלות מהותיות בדבר עתיד קיומם במזרח התיכון. עשרות שנים ניסו הנוצרים לפרש מחדש את המרחב בכלים מודרניים ולחתור אחר אפיקים להשתלב בו, אך כיום הם נאבקים על עצם קיומם במרחב זה. דילמה זו עומדת ביסוד המשבר שבו שרוי המיעוט הנוצרי בישראל וההתגייסות לצה"ל היא חלק בלתי נפרד מהמשבר הזה.

¹⁵ Rupert Shortt, "Christianophobia" (London: Civitas, Institute for the Study of Civil Society, 2012), p. 9.

¹⁶ ראו סיכום הדו"ח שהכין מרכז החירות הערבי, **כל אל-ערב**, 28 במאי 2010. על פי הדו"ח, שיעור היישובים הערביים שסבלו מאלימות על רקע עדתי או חמולתי עומד על 39 אחוזים.

בריאן מיקוליצי / מבט לתקשורת האלקטרונית

תגובות על התכנית לחילופי שטחים

- ח"כ מוחמד ברכה: "המקום היחיד הראוי לתכנית של חילופי אוכלוסייה הוא פח האשפה של ההיסטוריה"

"... אנחנו בני המקום ואי-אפשר לראות אותנו כשוויים למתנחלים הנמצאים היכן שהם נמצאים מתוקף כוח הכיבוש וגזל [האדמות]... הפרויקט הזה מעמיד בספק את לגיטימיות הקיום שלנו באדמת מולדתנו."

"... בתור אזרח במדינה, בתור אזרח ערבי-פלסטיני, אזרח מדינת ישראל, אני רוצה לומר שההצעה הזו פסולה מכול וכול... רק מעצם הצעתה... שכן ביסודה היא גזענית ומטרתה להפחית את מספר התושבים הערבים ובה בעת להגדיל את מספר התושבים היהודים [...]"

"הדבר העקרוני הנוסף שבגיניו אנו מסרבים לפרויקט הגזעני הזה הוא עצם ההשוואה בינינו, האזרחים הערבים, ובין המתנחלים. האזרחים הערבים חיים על אדמתם ובמולדתם... זה המקום שבו הם נולדו ובו יישארו לעולמי-עד... כיום אנו עדים לניסיון לגזור גזרה שווה בינינו לבין המתנחלים הנמצאים במקום שבו הם נמצאים מתוקף כוח הכיבוש ומתוך רצון לפגוע בכל ניסיון להגיע לפתרון מדיני על בסיס שתי מדינות [לשני העמים]. אני אומר כאן בבירור: האזרחים הערבים אינם חלק מפרויקט קולוניאלי באדמתם. הקולוניאליזם בא לידי ביטוי במתנחלים הנמצאים באזורים הכבושים מאז שנת 1967."

(מקור: אתר עיתון אל-צנארה, www.sonara.net, 8 בינואר 2014)

- סוגיית חילופי השטחים ו"הביטחון הלאומי". מאת: עבד אל-חכים מופיד

"... אנו מסרבים לקבל את רעיון חילופי השטחים לא בשל רצוננו לא לחבור אל העם שלנו; להפך – אנחנו מסרבים לקבל את הרעיון משום שאנו פלסטינים..."

"אנחנו מסרבים לקבל את הרעיון הזה משום שמדובר ברעיון קולוניאלי המציג את רעיון הכיבוש כסוגיה פנימית שעל בסיסה תהיה חלוקה של "הערבים כאן" ו"היהודים שם"..."

"...תכנית חילופי השטחים היא למעשה תכנית שבראש ובראשונה נועדה להיפטר מהערבים... תכנית שמטרתה הסופית אינה הקמת מדינה אלא תחנה נוספת בדרך לגירוש הערבים [משטחי ישראל]."

"אולי הדבר המסוכן ביותר בטווח הארוך הוא מתן הלגיטימציה לתהליך "הטרנספר האטי" במקומות שונים שבהם מתגוררים ערבים, בין היתר בנגב, בגליל ועוד."

(מקור: www.pls48.net, 15 בינואר 2014)

- הצהרותיו של ליברמן על סיפוח אזור המשולש לפלסטין מציבות איום על ישראל בפתחת "תיק תכנית החלוקה"

ח"כ עפו אגבאריה

"... הזיקה שלנו לאדמתנו ולמולדתנו אינה זיקה גאוגרפית בלבד – זוהי זיקה חברתית, פוליטית וכלכלית..."

"לכל הטוענים כי הערבים אינם מעוניינים לקבל את הצעתו של ליברמן משום שהם חיים במדינה, תחת המשטר הישראלי, ברמת חיים גבוהה, אנו אומרים: הערבים דחו את ההצעה הזו מכיוון שהם הם שבנו את המדינה הזו מהיסוד. זוהי מולדתנו ואין לנו מולדת אחרת... ליברמן הוא יליד מולדביה, ועכשיו הוא אומר שישראל היא מולדתו. מי יודע, אולי בעוד עשר שנים יאמר שניו יורק היא מולדתו [...]"

"נשאלת השאלה: מדוע רוצים לגרש מאתיים אלף תושבים ערבים בלבד... והרי בישראל חיים יותר ממיליון וחצי ערבים? תשובתי על כך היא, שכדי שיישאר מיעוט ערבי במדינה היהודית עלינו

לחזור לגבולות החלוקה כפי שנקבעו בשנת 1947, וכך יישאר מיעוט קטן של ערבים בתוך ישראל וכל סכנה לא תרחף על המאזן הדמוגרפי ועל הרוב במדינה [...]"

"בראש ובראשונה נדרשת נסיגה מלאה מהשטחים הפלסטיניים הכבושים [משנת 1967] ונדרש שתקום מדינה פלסטינית עצמאית וחופשית ולא כבושה. לאחר מכן, אם ירצו הפלסטינים להתדיין על חילופי שטחים... הסוגיה תהיה רלוונטית למשא ומתן בין המדינה הפלסטינית העתידה לקום לבין מדינת ישראל."

(מקור: אתר עיתון אל-צנארה, www.sonara.net, 10 בינואר 2014)

• **קטע מתוך מאמר עמדה שכותרתו "אחיזת העיניים של השלישייה קרי, נתניהו וליברמן", מאת: רא"ד צלאח**

השיח' רא"ד צלאח, ראש הפלג החוץ-פרלמנטארי של התנועה האסלאמית ("הפלג הצפוני"), התייחס למשא ומתן המתנהל עם הפלסטינים ובעיקר על התכנית לחילופי שטחים שהציע שר החוץ, אביגדור ליברמן:

1. זיקתנו לאדמתנו אינה זיקה לאבנים ולאדמה בלבד; לנו זיקה היסטורית ותרבותית לאדמה הזו וזיכרונות אישיים וקבוצתיים הקשורים אליה... יש לנו זכות על הקרקע הזו לעולמי עד... ולאיש אין זכות לקחתה מאתנו ולהציע להחליפה בתמורה לאדמה אחרת.

2. בהתבסס על הזיקה שצוינה לעיל, לכל אחד יש זכות אישית על האדמה, זכות שבגינה אני יכול לבנות על אדמה זו את ביתי או לזרוע בה זרעים... יתר על כן, יש לנו זכות קבוצתית על האדמה הזו.

[...]

3. נוסף על הכול יש לי זכות על האדמה הזו מעצם היותה אדמת וקף לאורך ההיסטוריה המוסלמית-ערבית-פלסטינית. כל האדמות הן אדמות וקף... ועל כן יש לי זכות נצחית עליהן, הן באום אל-פחם, בנצרת, בצפת, בעכו, בחיפה, ביפו, בלוד... והן בבאר-שבע ועוד.

[...]

7. לאור כל הטיעונים שצוינו לעיל, חובה על השלישייה הזו להבין שזכותי על אדמתי, על ביתי ועל החברה שלי היא זכות לעולמי עד ומחובתי לדבוק בזכות הזו... וכל ניסיון להתעלם ממנה פסול לחלוטין ויש בו משום ניסיון לחולל לנו נכבה שנייה.

(מקור: אתר www.pls48.net, 11 בינואר 2014)

מדינה דו לאומית

• **קטע מתוך מאמר עמדה שכותרתו "מדינת העם הישראלי!", מאת: ראצי כריני**

"ההנהגה הישראלית מתחמקת מהניסיונות לדון על זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית ומהניסיונות להתמודד עמה... היא מאפשרת לו לעשות זאת במידה מצומצמת, תחת המטרייה של מדינת ישראל הגדולה, וזאת כדי להביא לידי בלבול, סכסוך... ואולי אף מלחמת אזרחים [פתנה]".

[...]

"בנימין נתניהו מנסה – באמצעות המשא ומתן – לקחת בכוח את זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית. כמו כן הוא מנסה להביא לידי הכרה בכך שרק לעם היהודי יש זכות למדינת לאום ששייכת לו."

"הזכות של עם להגדרה עצמית אינה קשורה לסוגיה של מיעוט מול רוב; זוהי זכות ששום עם אינו יכול לקחת מעם אחר..."

[...]

"האינטרסים והזכויות של המיעוט הערבי הלאומי הפלסטיני בישראל הם חלק בלתי נפרד מסוגיית ההכרה במדינת ישראל... ההכרה במדינה כ"מדינה יהודית" נושאת אופי קולוניאלי ופירושה רדיפה ודיכוי של המיעוט הערבי..."

"ההנהגה הציונית אינו זקוקה לתופים וחצוצרות; עליה להכיר בכך שהמדינה היא "מדינה דמוקרטית" שבה שני לאומים [דו-לאומית], מדינה בעלת רוב יהודי ומיעוט ערבי. כך יהיה אפשר להגיע לידי הבנה הדדית בין שני העמים בארץ הזו ולהתחיל לבנות את מדינתו של העם הישראלי!"

(מקור: אתר מפלגת חד"ש, www.aljabha.org, 28 באוגוסט 2013)

• **קטע מתוך ראיון עם עוז' עבד אל-פתאח, מזכ"ל מפלגת בל"ד: "הגיע הזמן שהפלסטינים בישראל יקומו נגד תכנית אוסלו"**

ש': האם יש מודל שעל התנועה הלאומית הפלסטינית לאמץ?

ת': כן, המאבק נגד האפרטהייד בדרום-אפריקה. ראשית, על הדרישות שלנו להתבסס על שוויון ועל עקרונות של הפרדה ופיצול... שנית, תנועת המאבק [באפרטהייד] בדרום-אפריקה לא דבקה בדרך פעולה אחת אלא ניצלה כל דרך פעולה שיש בה תועלת (דרך של שלום, דרך פעולה צבאית או דרך פעולה עממית).

[...]

תנועת המאבק בדרום-אפריקה התאפיינה בלכידות בין הכוחות ומטרתה הייתה ברורה לכול... אנחנו [התנועה הלאומית הפלסטינית] איבדנו את העקיבות ואת ה"בהירות" של המטרה האסטרטגית... האליטה הפלסטינית החלה בדרישה של "מדינה זמנית" [אל-דולה אל-מרחליה] וסיימה בדרישה ל-22% משטחי פלסטין ובקבלת ישראל כמדינה יהודית.

ש': האם אתה רואה הוכחות לכך שההנהגה הפלסטינית דבקה בפתרון של מדינה דו-לאומית?

[...]

ת': המחלוקת בין קבוצות שונות בקרב הפלסטינים נסבה על פתרון של מדינה דו-לאומית...

המטרה החשובה ביותר כרגע היא לאחד את כל הפלגים של העם הפלסטיני תחת רעיון אחד, לאחד בין קבוצות שונות – למשל הפלסטינים בשטחי ישראל והפליטים – תחת תכנית מאבק אחת.

ש': האם, לדעתך, יש דרכים נוספות לאחד את שורות ההנהגה הפלסטינית בישראל?

ת': הדרך העיקרית תהיה באמצעות ועדת מעקב ערבית שתיבחר בבחירות ישירות... הוועדה הזו תהיה למעשה הפרלמנט הפלסטיני בתוך שטח ישראל, והיא תאפשר לנו, כמיעוט, לקבל במה לאומית מחוץ לכנסת.

(מקור: אתר www.arabs48.com, 2 בינואר 2013)

• **כנס תחת הכותרת "מה שאחרי פתרון שתי המדינות" – עבד אל-פתאח: "מדינה דו-לאומית היא חלופה אנושית לגטו היהודי"**

במסגרת כנס שארגן מכון ון-ליר ציין עוז' עבד אל-פתאח כי החיים במדינה אחת, אם מדינה דו-לאומית ואם מדינה שתקום על בסיס אזרחות אישית [אל-מואטנה אל-פרדיה – כלומר מדינת כל-אזרחי] או כל סוג אחר של קונפדרציה יהיו החלופה האנושית היחידה על פני הגטו היהודי שהקימה התנועה הציונית בלב אזור ערבי...

עבד אל-פתאח ציין: "כיום כבר קיימות שתי מדינות יהודיות". בפתח דבריו הטעים שפתרון שתי המדינות מומש לפני זמן רב: "יש מדינה יהודית בתוך שטח אדמות 1948 ויש מדינה יהודית בגדה המערבית ובירושלים, והיא מדינת המתנחלים..."

בסיום דבריו אמר: "אין פתרון צודק בטווח הנראה לעין... בעיקר בשל הקיצוניות שבעמדת ישראל".

(מקור: אתר www.arabs48.com, 3 במאי 2013)

הערבים הנוצרים בישראל

- **ח"כ זועבי הורחקה משיבת ועדה בכנסת לאחר שיצאה נגד הקריאה לגיוס נוצרים לצה"ל**

...ח"כ חנין זועבי מבלי"ד תקפה את נציג "הפורום לגיוס נוצרים" וציינה כי אין ולו שמץ של כבוד בעצם היותו נציג של פורום זה וכי הוא מייצג את עצמו בלבד. במסגרת הישיבה "הודתה" זועבי לח"כ יריב לוין על שפתח פעם נוספת את הדיון בסוגיית הזהות והזכויות של הערבים במדינה. היא הדגישה כי לא יצליחו "לקנות" בקלות את הערבים הנוצרים והמוסלמים כל עוד אין מכירים בזכויותיהם הנובעות מעצם זהותם ההיסטורית ומשורשיהם באזור.

ח"כ ג'מאל זחאלקה (יו"ר סיעת בל"ד) ציין: "הפורום לגיוס נוצרים מייצג אך ורק את הליכוד ואת הימין הקיצוני. המשתתפים בפורום הזה נטשו את עמם וחברו לרודפים אותו. במקום להגן על עמם, הם הפכו לשותפים למעשיהם של גזענים...". ח"כ זחאלקה דחה את "הפורום לגיוס" ולטענתו אין הוא מייצג איש.

(מקור: אתר www.arabs48.com, 5 בפברואר 2014)

- **קטע מתוך מאמר עמדה "דו-שיח נוצרי-מוסלמי: גורל משותף" מאת ראש העדה הקתולית בחיפה, אגאביוס אבו סעדה.**

"ניסיון העבר מלמד כי הנוצרים והמוסלמים הם תוצר של כור היתוך אחד והוא התרבות הערבית, זאת תוך שמירה של כל צד על האופי הדתי הייחודי שלו ועל מסורותיו ומנהגיו..."

"בין אנשי הדת הבכירים, הנוצרים והמוסלמים, בכל מדינות ערב שוררים יחסים טובים. אנשי דת בכירים אלה בולמים כל מקרה שעלול להשפיע לרעה על מערכת היחסים בין הנוצרים והמוסלמים. הם מעמיקים את האמון של הצד המוסלמי בכך שקיימת שותפות חיים וגורל עם הנוצרים הערבים, ושהללו מהווים גורם מגשר לדו-שיח עם המערב, דבר שהמוסלמים בארצות ערב יכולים להפיק ממנו תועלת..."

"הערבים הנוצרים סובלים מאותן הבעיות שמהן סובלים הערבים המוסלמים. הסבל הזה, תהא סיבתו אשר תהא, משמש תמריץ לשיתוף פעולה נוצרי-מוסלמי השומר על הקיום של הנוצרים הערבים בתוך המרקם החברתי הכללי. [...] הדו-שיח הנוצרי-מוסלמי הפך לדבר הכרחי מכוח שותפות החיים והגורל, וזאת לאור האירועים והתמורות באזור. הקשיים הם אותם הקשיים, שכן אנו חיים במולדת אחת..."

"עלינו לפעול ללא לאות ליצירתו של אדם חדש עם השקפה חדשה, עם מנטליות חדשה, ועם תרבות חדשה שמבוססת על קבלתו של האחר, על מאפייניו השונים... על אנשי הכנסייה ללמד את חסידיהם כיצד לפעול בשיתוף עם האסלאם, ועל אנשי הדת במסגדים ללמד את חסידיהם כיצד לפעול בשיתוף עם הנצרות."

(מקור: אתר מפלגת חד"ש, www.aljabha.org, 10 בפברואר 2014)